

- lassen wütigen Teuffelsheer und ihre Fallberichte. (Straßburg, 1586.) (Nachdruck Frankfurt a.M. 1980.) II. 4. és IV. 4.
- ³⁷ Csak az érdekesség kedvéért: a boszorkányság jelének gondolták, ha a kínvallatás alá vetett személy kinyújtotta nyelvét a hóhérra, ha hiába próbált sírni, ha a „Miatyánk” elmondásában megzavarták és nem tudta folytatni, vagy egyéb rendkívüli magatartást produkált; Niddában egy tizenhét éves lánynak bírói utasításra a hóhér eltörte az orrcsontját, hogy a vérzésből következtetni lehessen a bűnösségre. Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 386. p.
- ³⁸ Egy Katharina Lips nevezetű „boszorkány” (Betziesdorf in Oberhessen) 1672-ben lefolytatott perében, miután hősiessen kiállta a kínvallatást, a marburgi boszorkánytoronyban (*Hexenturm*) letette a kívánt esküt, szövege: SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 387–388. pp.
- ³⁹ H. POLLACK: Mitteilungen über die Hexenprozesse in Deutschland. (Berlin, 1886. 21. p.)
- ⁴⁰ Egy ilyen ritka ítéletet közöl Pfaff, melyre 1664. július 1-én került sor Eßlingen városában, in: Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, 1856. 455–456. pp.
- ⁴¹ A ténylegesen alkalmazott szankciók statisztikai feldolgozására szép példát ad JEROSCHKEK: Zur quantitativen Auswertung des Fallmaterials, in: Esslingen, 285–295. pp. Az általa feldolgozott hetvenöt esetből (ahol hetvenkét személy ellen folytak a perek) például kiderül, hogy 49,3% volt a halálbüntetések aránya, a többit más szankcióval sújtották (fel senkit sem mentettek...); a vádlottak nemek szerinti aránya ez volt: 34 férfi és 38 nő.
- ⁴² A glarneri Hochgerichtsordnungban ez olvasható: „Kätzer, Hexen, Brenner. Vnd alda ein für machen, vnd Inne vff einer Leyteren gebunden also lebende Inn das für stoßen, sin Lyb, Fleysch vnd Bein, Hutt vnd Har zu Buluer vnd Eeschen verbrennen, darnach die Eeschen vnd was da blybt vff der Richstath vergraben, damit daon weder Lüth noch gütt schaden empfachind, vnd dadurch menglich ab sölcher straff vnd schandlichem tod etc.” DETTLING: Hexenprozesse im Kanton Schwyz. (Schwyz, 1907. 9. p.)
- ⁴³ A tűzhalál, és mellette a vízbefojtás, valamint az elevenen eltemetés egyben megtisztító rituálék is voltak, mert az a cél is teljesült, hogy a bűnös teljesen, úgyszólván nyom nélkül eltűnjön a közönségből. Cf. Richard van DÜLMEN: Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit. (München, 1995.) (Vierte, durchgelesene Auflage, Verlag C.H. Beck)
- ⁴⁴ Cf. RIEZLER: 292. A szegedi kivégzettek között is akadt egy fiatalasszony (Malmos Katalin), akit ez a „szerencse” ért: előző este lefejezték, és csak holtteste lett másnap a lángok martaléka.

- ⁴⁵ JANSSEN: VIII. 686. Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, I. 391–394. pp.
- ⁴⁶ Ez szélesebb körű volt, mint amit a *Carolina* engedélyezett: kizárólag a vádlottal szemben és csakis megalapozott gyanú esetén; cf. Art. 45, 46. (“Von peinlicher frag”)
- ⁴⁷ Cf. Siegrid, LEUTENBAUER: Hexerei- und Zaubereidelikt in der Literatur von 1450 bis 1550. Mit Hinweisen auf die Praxis im Herzogtum Bayern. 47–51. pp. (Münchener Universitätschriften, Juristische Fakultät, Abhandlungen zur rechtswissenschaftlichen Grundlagenforschung 3) (J. Schweitzer Verlag, Berlin, 1972); Klaus-Peter, SCHROEDER: Vom Sachsenpiegel zum Grundgesetz. Eine deutsche Rechtsgeschichte in Lebensbildern. (Verlag C.H. Beck München, 2001. 55, 56. p.)
- ⁴⁸ Cf. Hexenhammer, 101–135. pp.
- ⁴⁹ Erről ehelyütt csak annyit, hogy a skolasztikus tanítás jelentősen kidomborította a Sátán evilági reális hatalmát, az Istennel szembeni pozíciójának realitását; ez helyesen értelmezve nem jelentette természetesen azt, hogy egyenrangú felek volnának, de a vulgáris értelmezés mégis olyan színben tüntette föl az Ördögöt, mint akinek a vele szövetezőkön (= boszorkányok) keresztül ellenállhatatlan evilági ereje van, így vele – és szövetségeseivel – szemben minden eszköz megengedett.
- ⁵⁰ DUHR, B.: Die Stellung der Jesuiten in den deutschen Hexenprozessen. (Köln, 1900. 73 p.); LAMBERG 24.
- ⁵¹ Cf. SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, II. 1.
- ⁵² Cf. HENNEN: Ein Hexenprozess aus der Umgebung von Trier im Jahre 1572. (St. Wendel, 1887.)
- ⁵³ Cf. M. Fr. J. MÜLLER: Kleiner Beitrag zur Geschichte des Hexenwesens im 16. Jahrhundert. (Trier, 1830. 7); S. MARX: Geschichte des Ertzstiftes Trier. (Trier, 1858–64. II. 111. p.); A. RICHEL: Zwei Hexenprozesse aus dem 16. Jahrhundert. Beiträge zur Kulturgeschichte. II. (Weimar, 1898.)
- ⁵⁴ Cf. LEITSCHUH: Beiträge zur Geschichte des Hexenwesens in Franken. (Bamberg, 1883. 44. p.)
- ⁵⁵ SOLDAN/HEPPE: Hexenprozesse, II. 3.
- ⁵⁶ Cf. G. von LAMBERG: Kriminalverfahren vorzüglich bei Hexenprozessen im ehemaligen Bistum Bamberg während der Jahre 1624–1630. (Nürnberg); P. WITTMANN: Die Bamberger Hexenjustiz (1595–1631). In: Archiv für katholisches Kirchenrecht, Bd. 50. 117. p. etc.
- ⁵⁷ Az európai boszorkányperек történetében természetesen az anyagi szempont másodlagos volt, de azt nem mondhatjuk, hogy teljesen periférikus lett volna; a szegedi perben is feltűnő, hogy Rózsa Dániel, a város egyik legjobb módú „illatszerkereskedője” máglyára került.

A KERESKEDELMI JOG KODIFIKÁCIÓJÁNAK KEZDETEI (1840. ÉVI 18.TC.)

A magyar kereskedelmi jog kodifikációjának kezdetei még az 1790. évi 67. tc.-vel felállított rendszer, a regnikoláris bizottságok munkálataira vezethetők vissza. A kereskedelmi bizottság – elsősorban *Skerletz Miklós* (1731–1799)¹ munkájára támaszkodva – feltárta az ország gazdasági állapotát, és azt „gyarmati” helyzetként értelmezte, amiért a bécsi udvar ipar- és vámpolitikáját tette felelőssé. Az ipar, a közlekedés fejlesztését, a céhek korlátozását, a terménykivitel szabaddá tételét javasolta, és azt sürgette, hogy a vámrendszer az örökös tartományok, és Magyarország érdekének kölcsönös figyelembevételén alapuljon, a magyarországi vámigazgatást pedig behelyeznék a Helytartótanács irányítása alá. A bizottság a munkálatait 1795-ben az országgyűlésnek be is terjesztette, de azt nem tárgyalták meg, hanem a kancellária irattárába kerültek.²

Horváth Attila:

Az első magyar kereskedelmi társaságokról szóló törvény*

AZ 1840-ES ÉVEK IPARPÁRTOLÓ MOZGALMA

A javaslat első része a kereskedelmi bíróságokkal, a második rész a tulajdonképpeni kereskedelmi joggal (cég, cégbejegyzés, kereskedők nevének joga, kereskedelmi társaságok, kereskedelmi könyvek) és a csöddel, a harmadik rész pedig a váltójoggal foglalkozott.

Az 1825–1827. évi országgyűlés rendelte el az operatumok átvizsgálását és újabb törvényjavaslatok kidol-

gozását. Így készült el az ún. *Opinio*, amely nyomtatásban is megjelent.³ A javaslat, amely legfőképpen *Palugyai Imre* (1780–1858) előbb kassai, majd nyitrai megyés püspök műve, 4 részből és egy függelékből állt, amelyekhez külön indoklást is fűztek.

Az 1830. évi országgyűlés nem tárgyalta az *Opiniót*, azzal a hivatkozással, hogy azt előbb a megyék tárgyalják meg. Az országgyűlési határozat értelmében a megyék levélben közölték egymással a javaslatokról kialakított véleményeiket, és így mód nyílt arra, hogy az alapvetően konzervatív szabályozást, korszerű reformjavaslatokkal váltsák fel.⁴ Az itt leírt és megvitatott javaslatokat azután már az 1832–1836-os, de különösen az 1839–1840. évi országgyűlés tárgyalta, és ami az adott korban csak lehetséges volt, törvénybe iktatták.

Az Operatumokat Széchenyi is nagy figyelemmel tanulmányozta. Neki egyértelmű elképzelései voltak a reformokról, a jogmodernizációról. Meglepő pontossággal írta le, hogy a jogi szabályozás milyen kapcsolatban áll a gazdasággal, milyen hatást tud gyakorolni a gazdasági fejlődésre. Nem becsülte le, de nem is értékelte túl a jog jelentőségét. Mint írta: „*Nem önkényüinktől függ a társaság, alkotmány s az országlás jözan léte, ... hanem csak a lehető legigazságosabb elrendeléstől, azaz a természet eldönthetetlen szent törvényei hű teljesítésétől eredhet.*”⁵ A jogi reformokra nézve kifejtette: „*Az egész dolog veleje abban áll, mit kelljen tehát javítani, mit változtatni törvényeinkben, mert azok adják a közzerőműnek az impulzust.*”⁶ Egy másik írásában tovább folytatta ezt a gondolatot: „*A törvény nem teremt ugyan pénzt, valamint a föld, nap és eső nélkül csak hűjjal teremne búza, bármily különös szorgalom fordítatnék is rá, úgy bizony a pénz is vajmi gyéren terem ott, bármiképp fáradozzanak is a lakosok, ahol a törvényi szerkezet rossz, vagy csak papíron áll, de nagy mennyiségben ellenállhatatlanul mindig csak oda tódul és csak ott forog, hol e szerkezet helyes és nem holt vagy nyavalyás betű.*”⁷

A megoldást már a *Hitel* című művében leírta: „*a Cambio-mercantile Just – váltó – kereskedelmi törvényt – gondolom és hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásunk egyszóval utóbbi felemelkedésünk és boldogulásunk alapulhat.*”⁸

Míg a megyék az Operatumokhoz fűzött javaslatokkal, addig Széchenyi a *Stadium* című művében leírt 12 törvényjavaslattal készült az 1832–1836-os országgyűlésre.⁹ Az országgyűlésen egyelőre csak annyit tudtak elérni, hogy egyrészt megalkották az 1836. évi 25. tc.-et, amely „*Az Ország közjavát és kereskedését gyarapító magános vállalatról*”, másrészt az 1836. évi 26. tc.-et, „*Egy állandó hídnak Buda és Pest közötti építéséről*” címmel.

Az 1836. évi 25. tc. bevezetése kimondta: „*A legközelebbi Országgyűlésig, melyen a haza közjavát előmozdító magános vállalatok iránt a Törvényhozás kimerítőleg okvetlenül rendezni...*” fog. A törvény addig is 13 pontban a kijelölt közlekedési útvonalak kiépítéséhez szükséges csatornák, vasutak, hidak megépítését kivitelező vállalatokról rendelkezett. Nem kétséges,

hogy annak ellenére, hogy a törvény egy szót sem ejtett a létrehozandó társaságok formájáról, ilyen nagy beruházásokat csak részvénytársasági formában lehetett kivitelezni.

Az 1839–1840. évi országgyűlésben történt meg először, hogy elvi alapon szerveződő pártszerű csoportok alakultak. A korábban jellemző közjogi viták mellett, megjelentek azok a javaslatok, amelyek a kereskedelmi jog kodifikációját is eredményezték.

Az Alsótáblán Deák Ferenc mögött álló ellenzék törzskara: Klauzál Gábor, Szentkirályi Móricz, id. Pázmándy Dénes, Palóczy László, Beöthy Ödön, Bezerédi István, Wenkheim Béla stb. A Felsőtáblán: gróf Batthyányi Lajos, báró Eötvös József, gróf Teleki László stb.

Wenzel Gusztáv szerint, kizárólag gróf Széchenyi Istvánnak a *Hitel* és a *Stadium* című művében javasolt reformokból kiindulva alkották meg az 1840. évi 15. tc.-et, a Váltótörvényt, az 1840. évi 16. tc.-et A kereskedőkről, az 1840. évi 17. tc.-et A gyárak jogviszonyáról, az 1840. évi 18. tc.-et A közkeresetre összeállt társaságok jogviszonyairól, az 1840. évi 19. tc.-et A kereskedési testületekről és az alkuszokról, az 1840. évi 20. tc.-et A fuvarozásról, az 1840. évi 21. tc.-et A követelések betáblázásáról, és az 1840. évi 22. tc.-et A csődületekről.¹⁰

Az 1839–1840. évi országgyűlés Zala megye indítványára egy bizottságot küldött ki a kereskedelmi jog kidolgozására. Figyelemre méltó újítás volt az 1839–1840. évi országgyűléstől, hogy a törvényjavaslatokat az országgyűlés tartama alatt működő választmányok készítették elő. A bizottság elnöke Bezerédi István a törvényjavaslatok kidolgozásának módját nagyon jó újításnak tartotta és követi jelentésében a következő szavakkal, ajánlotta vármegyéje figyelmébe: „*Ezen mód, mely ily terjedésbe még alig vala más országgyűlésben használva, s mely a számos munkálodók tehetségeik összesítéseit, az aggasztó formák s heterogénebb elemek, elkerülésével némileg egyenlítő, országgyűlési rendszerének tökéletesítéséhez tekintik.*”¹¹

A kodifikációs munkálatoknak természetesen Deák Ferenc volt a vezéralakja. E munkássága is hozzájárult ahhoz, hogy 1839. november 21-én több mint ezer aláírást tartalmazó emlékalbummal ajándékozták meg. (Az első aláíró Széchenyi volt.) Ezen kívül, több megye is tiszteletbeli táblabírójává választotta Deákot.

A bizottság tagjai: Elnök Bezeredy István (1795–1856) a tolnai és egyben az országgyűlési ellenzék egyik vezéralakja, aki a polgári átalakulás ügyét személyes példaadással (örökváltság, adófizetés) is előmozdította.¹² Tagok: Bezeredy Miklós apát, veszprémi kanonok, gróf Zichy Domokos (1808–1879) győri kanonok, az egyházjog rektora, Andrássy József (1806–1852) királyi Helytartótanácsos, esztergomi követ,¹³ Luka Sándor (1802–?) Hont vármegye követe 1840-ben a korábbi ellenzéki politikus a kormánypárt-hoz szegődött. Előbb a váltótörvényték bírója, majd

1843-tól a pesti váltótörvényszék elnöke lett. Az 1850-es években az Obester Gesichtshof tanácsosa lett.

Tagok voltak még: Szentkirályi Móricz (1807–1882) jogász, Pest vármegye követe, országgyűlési jegyző,¹⁴ Deák Ferenc, Zarka János (1815–1856) császári és királyi udvari tanácsos, Vasvármegye követe, Somssich Miklós (1784–1870) jogász, Somogy megye követe, aki jurátusként gróf Széchenyi Ferencnél dolgozott,¹⁵ Zsedényi Ede (1804–1876) Szepes vármegye követe, a kormánypárt egyik vezéralakja, a Magyar Királyi Kancellária titkára, majd államtanácsos,¹⁶ Pulszky Ferenc (1814–1897) jogász, Sáros vármegye követe.¹⁷

Szentiványi Károly (1802–?) Zemplén vármegye alispánja és követe. Klauzál Gábor (1804–1866) jogász, Csongrád vármegye követe, a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere.¹⁸ Bárány László Krasznai követ, Laczkovich László Temes vármegye követe, Kátinéry Károly fiumei váltótörvényszéki bíró, Busán Hermann Horvátország követe, Zágráb megyei alispán, Vághy Ferenc (1776 körül–?) Sopron város polgármestere, bírása, országgyűlési követe, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1840-től a Királyi Feltörvényszék bírása,¹⁹ Lengyel Pál szegedi követ, Demeczky Lajos kassai követ, Trettel György (1804–1875) császári–királyi udvari tanácsos, Pest főbírája, Klobucsárics Károly károlyvári követ. A bizottság két pesti kereskedőt bízott meg tanácsadóként: Malvieux Keresztély és Kappel Frigyes.

Malvieux Keresztély hugenotta családból származott és 1831-ben nyitott nagykereskedést Pesten. Szállítmányozási és bizományi ügyletek mellett elsősorban kötvény- és váltóüzletekkel foglalkozott. Ezen kívül a Trieszti Biztosító magyarországi főügynökéként tevékenykedett. Alapító tagja, majd egyik vezetője volt a Pesti Kereskedelmi Banknak és a Nagykereskedelmi Testületnek. Fő részvényese a Pesti Hengermalomnak. Pénzváltó üzletéből alakult ki a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank.²⁰

Kappel Frigyes, Malvieux társaként tevékenykedett a Trieszti Biztosítónál Gyarmatáru, termény- és dohánykereskedelemmel foglalkozott. Üzleti tevékenysége rendkívül rugalmas és konjunktúra érzékeny volt. Az új piacok felkutatása és kiaknázása kellő szakismeretét, kockázatvállalását és merészségét tanúsította. Részt vett a Pesti Kereskedelmi Bank és a Pesti Hengermalom alapításában. A Széchenyi István által alapított Casino első tagjai közé tartozott. Széchenyivel több vállalkozásban is együttműködött.

Üzleti kapcsolatai elismerésül az amerikai kormány konzullá nevezte ki. A magyarországi kereskedelmi és nemzetgazdasági viszonyokat taglaló, Washingtonba eljuttatott tanulmányát olyan nagyra értékelte, hogy a Washingtoni Tudós Társaság tagjai közé választotta.²¹

A kancellária tanácsadóként Ignac Wildner von Maithsteint (1802–1854) delegálta a bizottságba. Wildner a bécsi egyetemen tanult jogot, majd a császári és királyi kamaránál dolgozott, amikor Metternich Magyarországra küldte. Kommentárjában leírta, hogy

felejtethetetlenek voltak számára az itt töltött napok. Megismerkedhetett a deputáció tagjaival. Közülük különösen Andrásyt, Bezerédyt, Deákot, Klauzált, Pulszkyt, Somsichot, Vághyt, Zarkát és Zselényit emelte ki. Mondván róluk, hogy valamennyien tehetséges, felkészült emberek voltak. Közülük is Andrásyt és Deákot dicsérte. Megemlítette, hogy Somsich Miklós gazdag megyei tapasztalatokkal rendelkezett, a városi joggyakorlatot Vághy ismerte és mindezeket „*az annyira talentumos és erősen képzett*” Pulszky Ferenc késedelem nélkül írásba foglalta.²²

Wildner kodifikációs munkájának elismerésül magyar nemességet kapott. Mindezek ellenére *Ein Haupthindernis des Fortschrittes in Ungarn* című röpiratában nem túl hízelgően írt Magyarországról. Különösen a nemesség adómentességét kritizálta olyannyira, hogy Fényes Elek fontosnak tartotta minderre válaszolni és túlzó megállapításait cáfolni.²³

A helyzet ellentmondásosságát talán a legjobban Széchenyi István szatírája ábrázolta. Gróf Andrassy Gyula 1839. december 5-én a Casinoba meghívta ebédre barátait: Eötvös Józsefet, Deák Ferencet, Beöthy Ödönt, Bezerédy Istvánt, Klauzál Gábort és Széchenyi Istvánt. Tiszteletük jeleként, meghívták Wildnert is. Az ebéden egészen emelkedett hangulat lett. Többen beszédet tartottak, így a bécsi professzor is. Ennek során előadta, hogy a magyarokat egészen másnak ismerte meg, mint ahogyan azt neki utazása előtt vázolták és aminőnek a magyarság életét az Allgemeine Zeitung cikkei után elképzelte. Széchenyi utolsó szónokként egy vígjátékot rögtönzött, amelynek ezt a címet adta: „A sváb doktor a magyar országgyűlésen.”

Az első felvonás azt mutatja be, hogyan jelenik meg Wildner kihallgatásra Metternich hercegnél és Sedlnitzky rendőrfőnöknél. Ezek őt kioktatták a teendőket illetően. Jellemzik előtte a magyar ellenzéket, és óva intik, hogy tartsa magát távol tőlük.

A második felvonásban Wildner Pozsonyba érkezik és betér egy vendéglőbe, ahol beszédbe elegyedik az egyik asztalnál ülő ismeretlenekkel, akiket igen szeretetreméltó embereknek talál. Később bemutatkoznak, és ekkor látja, hogy Deák, Beöthy, Bezerédy és Klauzál az illetők, akikről informátorai azt mondták, hogy tudatlanok és emberevő vadállatok.

A harmadik felvonásban Wildner dolga végeztével visszamegy Bécsbe, ahol tisztelői és barátai ünneplik a felett való örömeikben, hogy Magyarországról a rablók, emberevők és lázadás hazájából épp bírral visszatért. A rendőrség viszont beidézi, mivel Pozsonyban a magyar szabadelvűekkel barátkozott.

Az esetről tudósító besúgóí jelentés hatására Bécsben el is hitték, hogy Széchenyi meg is fogja írni szatíráját.²⁴

A kereskedelmi jogi törvényeket kidolgozó bizottság 1839 november 4-én kezdte meg munkáját és három és fél hónapon át dolgozott. A bécsi kormány semmilyen támogatást nem adott. Bezerédy erről így írt barátjának: „*A reménységeket, mondhatnám a kedvet is egy kissé*

csökkentve, vagy borultan látom. A kormány részéről, pedig igen kevés részvétet... úgy látszik, minden módot arra fordítanak, hogy energia, elevenség nem csak ne serkentessék, de elaltassék inkább.”²⁵

A bécsi kormány nem adott információkat, adatokat a bizottságnak, így azokat a pozsonyi, pesti és bécsi kereskedőktől kellett beszerezniük. Annál nagyobb érdeklődéssel kísérte a választmányi tárgyalásokat a „míveltebb publikum” és Bezerédy ennek hatására „némi büszkeséggel” kezdte megbízatását intézni.

A bizottság nem az elavult Operatumok szerint haladt, hanem az örökös tartományok számára kidolgozott törvényjavaslatokat, illetve egyéb külföldi törvényeket, pl. a *Code de commerce*-t vette alapul. A tanácskozásban Wildner és Deák véleménye volt a meghatározó. Deák annyira jól ismerte a külföldi jogot, különösen a német államokét, hogy Wildner egy alkalommal Deák fejtegetése után azt mondta, hogy azt hitte tanítani jött ide, de azt kell látnia, hogy ő tanul.²⁶

Az alapos munka eredményeként²⁷ aztán az országgyűlés is olyan kiválóan tartotta a törvényjavaslatokat, hogy alig változtatott rajta, rövid úton elfogadta azokat. A részvénytársaságokról szóló részhez, a fennmaradt tudósítások szerint nem is szóltak hozzá.²⁸ Az országgyűlésről közölt követjelentések is inkább a váltótörvénnyel foglalkoztak.²⁹ Az elfogadott törvények jelentőségét csak kevesen ismerték fel. Széchenyi például megünnepelte a törvények elfogadását és megvendégelte az országgyűlési bizottságot.³⁰

A részvénytársaságokat a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyáról szóló 1840. évi 18. tc. 3. fejezetének 54–67.§-ai szabályozták. (A „közkeresetiség” elnevezés a kereskedelmi jelleg kifejezésére szolgált, vagyis azt jelentette, hogy a társaságok közös nyereségszerzésre, keresetre és nem egyéb polgári célra jöhetnek létre.)

A törvény jórészt a *Code de commerce* alapján készült, de annál részletesebb szabályozást adott.

A törvény 3. fejezetének 1.§. b) pontja határozta meg a részvénytársaság fogalmát: Eszerint, annak cégnevében egyik tag sincs külön megnevezve, „s az egész társasági tőke bizonyos számú és egyenlő sommáról szóló részvényekre osztatik, a részvényes tagok egyedül a részvényekért fizetett pénzeiket kockáztatják és egyéb vagyonukat semmi esetben, nem kötelezettek. Ezen társaságok részvénytársaságoknak (*Actien-Gesellschaft*) neveztetnek.”

A részvénytársaság alapításával kapcsolatban a törvény kifejezetten rendelkezett arról, hogy a szűkebb értelemben vett közkereseti társaságokkal szemben részvényt szerezni és részvénytársaságba belépni mindenkinek megszorítás nélkül szabad. (54.§.)

A törvény tartalmilag a normatív szabályozást vezetete be. Nem volt szükség részvénytársaság alapításakor semmilyen engedélyre, a társaságot a felek szerződési akarata hozza létre, csupán a váltótörvényszékhez kellett beadni az alábbi adatokat:

– Az alapítandó társaság célját és azokat az adatokat, melyeken a kitűzött cél elérésének lehetősége alapul.

– A szükséges tőkét, a részvények számának, befizetési idejének és elosztásának módját.

– Az alapítók a részvényeknek mekkora hányadát fogják a közönségnek nyilvános jegyzésre bocsátani.

– A társaság előzetes alapszabályát.

Mindezek a szabályok nem vonatkoztak a nem tisztán kereskedői társaságokra és az 1836. évi 25. tc. rendelkezése alá tartozó társaságokra, ahol a fenti adatokat írásban, a Helytartótanácsnak kellett bemutatni. (55.§.)

Mindez egyúttal arra utal, hogy bár a jogszabály ezt direkt módon nem mondta ki, de az állami hatóságok csak nyilvántartásba vesznek, de a nyilvántartásba vétel nem konstitutív hatályú. Egyes nagyobb hatású, közcélokot is szolgáló részvénytársaságok alapításánál, mint pl. a Duna–Tisza csatorna megépítésére alapuló társaságnál viszont külön törvény adott koncessziót. (1840. évi 38. tc.)

A törvény nagy szabadságot adott az alapításnál, de a részvények kibocsátására vonatkozóan szigorú előírásokat vezetett be. Nem engedélyezte a bemutatóra szóló részvényt, csak a névre szóló részvényeket (*au porteur*). (56.§.). Szabályzástéchnikailag nem elkülönülten, de megkülönböztetetten zártkörűen létrehozott társaságokat és a nyíltan, nyilvános aláírás útján létesülöket. A részvénytársaságoknak fokozott nyilvánosságot biztosítottak. Az alapszabályok másolatát a bejegyző hatóság köteles megküldeni a többi váltótörvényszéknek és ezekbe bárki betekinthejt. Az alapítók a részvényekre előzetes befizetést nem kérhettek. Szintén tiltották a részvények után a kamat kikötését. (59.§.). A tőketulajdon és a hozzá kapcsolódó irányítási jogok arányosítása csorbát szenvedett, mert függetlenül a vagyoni betétől, tízre korlátozta az egy tulajdonost megillető szavazati jogok számát. Vagyis itt az angol rendszert vették át. (60.§.)

Nagy hiányossága a törvénynek, hogy a részvénytársaság szerkezetét, azok belső irányítását a részvényesi ellenőrzési jogokat nem, vagy alig szabályozta.

Az 1839–1840. évi országgyűlés másik fontos eredménye az 1840. évi 15. tc. által létrehozott váltóügyi bíróság megteremtése volt.³¹ Váltótörvények nélkül a részvénytársaságok működése rendkívüli nehézségekbe ütközött. Az 1830. évi országgyűlés kereskedelmi deputációja ezért kijelentette: „Amíg Magyarországon nem lesz kereskedelmi és váltótörvényszék, részvénytársaságok aligha képesek megalakulni.”³²

Az 1840. évi 15. tc. előírásának megfelelően a részvénytársaságok a felhatalmazásukat bemutató választmányok révén jegyeztethetik be magukat, amihez csatolni kell az alapszabályt és az 1840. évi 18. tc. 55.§-ban felsorolt adatokat.³³

Az 1839–1840. évi országgyűlés által alkotott kereskedelmi jogi törvények hosszú évtizedekig meghatározták a magyar jogfejlődést. Az 1840. évi 16., 17., 18., 19., 20. tc.-ket még az abszolút kormányzat is hatályban hagyta. Csak a csödtörvény (1840. évi 22. tc.) és a váltótörvény (1840. évi 15. tc.) helyébe léptették az osztrák csödperrrendtartást, illetve a német váltórendszabályt.³⁴

A magyar csöd- és váltótörvényt, 1861-ben az Or-

szágbírói Értekezlet által megalkotott Ideiglenes Törvényszéki Szabályok állították vissza. Ugyanez történt, a váltótörvényszékekkel is, amelyeket szintén ekkor szerveztek meg újra és amelyek 1871-ig működtek.

MAGYARORSZÁG IPARA AZ 1840-ES ÉVEKBEN

Az 1840-es évek iparpártoló mozgalma

A kapitalizmus ifjúkorának is éppen úgy megvolt a maga költészete, mint minden új korszaknak. Így volt ez már Angliában is. A közgazdaságnak kezdetben művészek és filozófusok voltak az első prófétái. *David Hume* (1711–1776) legfőbb szenvedélye az irodalmi hírnév iránti vonzalom volt, és ezt főleg erkölcsi, politikai, történelmi és közgazdasági tárgyú műveivel érte el. Hume egyaránt hatást gyakorolt Gibbonra, Kantra és Adam Smithre.

Magyarországon Széchenyi István fellépésétől kezdve a reformer politikusok többsége romantikus hevületben népszerűsítette a vállalkozásokat. A kor gazdaság-ideológiai interpretációjában a profit nem önmagában állt, hanem hazafiúi és szociális érzéssel társult. Minden egyes vállalat alapításának meg volt a maga pátosza. Ezt bizonyítja pl.: a gácsi posztógyár alapítótervezete is: *„Néhány nemesen érző magyar egyesülése, akik hazaszeretettől áthatva, a belföldi ipar felkarolásával, a szegény néposztály kereseti forrásait gyarapítani, a belföldi gyártmányok eladásait méltányolni, a kereskedelmi mérleg hátrányát csökkenteni és bár saját magán előnyökkel az egész ország vagyonosodására kedvezően hatni akarnak.”*³⁵

Az 1840-es években a vállalkozókat a klasszikus erényekkel jellemezték: *„Self-mademan, aki szorgalmas, becsületes és kitartó munkával, szakértelemmel gazdagítja tőkét a nemzeti iparosodás érdekében. Puritánul él, méltányos, humánus, korrekt, jó érzésű, szabadelvű nézeteket vall és az ipari fejlődés pionírja.”*³⁶

A magyar reformellenzék figyelme azért fordult a gazdaság felé, mert felismerték, hogy *„a politikai függetlenség industriális függetlenség nélkül nem egyéb, mint ábránd s nem soká tartható öncsalás.”*³⁷ Felismerték az ipar világtörténelmi szerepét is: *„Európának minden nemzete a gyáripart határaitban meghonosítani igyekszik.”*³⁸ Mindebből azt a következtetést vonták le, hogy önálló nemzeti ipar nélkül *„Hazánkon segíteni nem lehet.”*³⁹ Trefort Ágoston mindezt így összegezte a Pesti Hírlapban: *„Gyárak nélkül a kifejlődés magasabb fokát nem lehet elérni. A belforgalom csak ott lehet élénk, hol gyárak léteznek, tökéletesebb közlekedési eszközök tisztán földművelő országban mindig hiányoznak, hol gyáripar nincs, nincsen tőke, mert nagy tőkét a gyáripar szül.”* *„De maga az ország függetlensége, a nemzetiség sincs biztosítva, hol gyáripar hiányzik, mert szegény nemzetek a politikai mérő serpenyőben igen könnyűnek találtnak, s háborús időszakban az győz, ki finansziális forrásokban gazdagabb. A gyáripar nélküli ország pedig e tekintetben szegény. Gyáripar nélküli szabadság nem tartható fenn sem meg nem szereshető, mert szabad insti-*

*tutiokat csak erős középosztály tarthat fenn, csak az vívhat ki. A földművelés és a birtokos osztály jóléte leginkább a gyáripár következtében emelkedik.”*⁴⁰

Az 1840-es években ennek a mozgalomnak Kossuth Lajos állt az élére.⁴¹ Ő lett az 1841-ben megalakuló Iparegyesület aligazgatója és az első iparműkiállítás szerzője, az 1843 nyarán létrejött Kereskedelmi Társaság igazgató választmányának tagja, a Védegyelet igazgatója, a Gyáralapító Társaság egyik elindítója, a Vukovár-fiumei vasúttársaság gondolatának felkarolója stb. Több alkalommal megerősítette, hogy ebben a folyamatban az „egyesületi eszmének” milyen nagy jelentőséget tulajdonított.

A negyvenes években még a külföldi látogatóknak is feltűnt, hogy a magyarokon úrrá lett a „tervezgetési szellem.” Egyesületek, részvénytársaságok, vállalatok, gyárak alapításához fogtak.⁴² Horváth Mihály, mint kortárs emlékezett vissza az élenkülésre: *„Az egyesületi szellem már élénken működött az országban. Alig volt a szociális életnek ágazata, melynek kifejtésén s gyarapításán egyletek nem munkálkodtak volna.”*⁴³

Kossuth Lajos turini száműzetésében így emlékezett vissza mindenre: *„én polgári kötelességemnek ismerem az egyletek csaknem mindenikének munkás napszámosságai közé tartozni.”*⁴⁴

AZ IPAREGYESÜLET

Az iparfejlesztő elképzelések első, valóban széles körű ismertetése 1841. január 6-án a Pesti Hírlap 2. számában jelent meg. A cikket Almási Balogh Pál írta Felszólítás címmel és kiemelkedő eszméje egy hasznos ismereteket terjesztő társaság létrehozása volt.

A cikk hatása minden előzetes várakozást felülmúlt. A szervezést és az egyesület alapításának előkészítését Kossuth vállalta magára, aki egyben felajánlotta azt az 5.000 forintot is erre a célra, amit bebörtönzése idején gyűjtöttek össze neki, és amit nem használt fel saját javára. Az iparegyesület 1842. június 4-én és 5-én tartotta alakuló ülését. Elnöknek gróf Batthyányi Lajost, jegyzőnek Vajda Pétert választották. A választmány Luka Sándor táblabíró jelölte igazgatónak, aligazgatónak, pedig Kossuth Lajost. A 40 fős választmány közül kiemelkedők: báró Eötvös József, Fáy András, Fényes Elek, Irinyi János, Landerer Lajos, Pulszky Ferenc és Trefort Ágoston. (Feltűnő, hogy egyetlen iparost vagy kereskedőt sem találunk köztük.)⁴⁵

Egymás után hozták létre az Iparegyesület alkotásait: mesterinas-iskolák és inaskiállítás, mesterlegény és iparos továbbképző felolvasások, kereskedősegédi és gyári könyvelői, levelező tanfolyamok. A közgazdaság időszzerű kérdéseit taglaló Hetilap, kísérletek az ipari műszótár létesítésére, iparpártolási törvények és iparos naptár kiadása, előterjesztés az első rendszeres magyar iparstatisztikai felvételre, népszerű előadások tartása, olvasóterem, népszerű könyvtár, szerszám és gépminta-gyűjtemény létesítésére. Iparos gyűlde (tőzsde) létrehozása, szabadalmi törvény megalkotása, Nemzeti Bank alapítása.

A nagyközönség tájékoztatása érdekében megszer-
vezték még az alapítás évében az első magyar iparmű-
kiállítást, amelyet újak követtek. Az 1846. évi harmadik
kiállításon már 516 kiállító vett részt és azt 22.000 fize-
tő látogató kereste fel.⁴⁶

A MAGYAR KERESKEDELMI TÁRSASÁG

Kossuth az „önálló nemzeti kereskedelmet” a Ma-
gyar Kereskedelmi Társaság alapításával akarta létre-
hozni. Egy megnyerő modorú és nagy rábeszélőké-
pességgel rendelkező fiumei kereskedő, ifjabb Szabó
Pál ötletén fellelkedve, 1843. január 23-án a Pesti
Hírlapban cselekvési programba illesztette a nagy ter-
vet: *„A Magyar Kereskedelmi Társaság olyan, hogy a
részvényesektől nem áldozatot kér, hanem csupán szá-
mítást. Kezeshedik róla a tervezőknek a gazdasági tudomá-
ny és gyakorlat ágaiban való jártassága és a cselek-
vési példa, miszerint Szabó a társaság felállításához
50.000 forinttal hozzájárulni ajánlkozik. Minden ma-
gyarról feltehető, hogy olyan úton szeressen pénziből
jövedelmet húzni, mellyel saját haszna által a kor felvi-
rágzását is előmozdítja... Anyagi jólétünk alapja a me-
zei gazdaság és támadt legelőbb a Gazdasági Egyesü-
let: műipar nélkül a mezei gazdaság csak egy félkarú
óriáshoz hasonlít, és támadt az Iparegyesület, kereske-
dés nélkül sem földművelés, sem műipar nem virá-
gozhatik és indítványba hozatik a Magyar Kereskedel-
mi Társaság. Az előbbi két egyesület jótékony munkás-
ságát csak a harmadik hozzájárulásával fejtheti ki.”*⁴⁷

Kossuth ezután elment az 1843–1844. évi országgyű-
lésre, hogy a vállalkozáshoz pénzt szerezzen. Az Alsó-
tábla július 3-án a kormány által kívánt ügyrend ellené-
re napirendre tűzte a Kereskedelmi Társaság ügyét, és
egy albizottságot küldtek ki az alapszabályok megvizs-
gálására. Ennek megtörténte után megállapodtak abban,
hogy július 9-én a Karok és rendek országos termében
nyilvános ülést tartanak. Több főrend, valamint 34 me-
gyei követ, az Alsótábla mintegy egyharmada jelent
meg az ülésen. Vay Ábrahámot kérték fel az elnöklő
tisztségre és hozzájárultak a társaság alapításához.

A tárgyalásról, Blackwell, az angol kormány ügynö-
ke fejszóvalva feljegyezte, hogy ilyen kis tőkével ho-
gyan lehetne olyan nagyszabású programot megvalósí-
tani. Főleg az igazgató, Szabó Pál hazárdírozó zsong-
lőrködése nem tetszett neki. *„Nem csodálnám, ha füst-
be oszlanék a társulat”* – írta. A társaságnak egyszerre
volt kapcsolata a világ legelső vállalataival *„Cadirtól
Párizsig, Odessától Liverpoolig és New Yorktól Rio de
Janeiróig.”*⁴⁸ Blackwell azt is feljegyezte, hogy Szé-
chenyi jónak látta a társaság alakuló üléséről távozni.⁴⁹

A részvénytársaság alaptőkéjét 4.000 darab 500 fo-
rint névértékű 5%-kal kamatozó és osztalékra igényt
adó részvény kibocsátásával kívánták előteremteni, te-
hát az alaptőke 2 millió forint lett volna, de a társaság
már 1 millió forint aláírása esetén megalakulnak tekinti
mágát, sőt félmillió forint aláírása után az érdekelte-
ket összehívják és határozhatnak úgy is, hogy ekkora
alaptőkével is elkezdik a vállalkozást.

A részvénytársaság igazgatóját három kereskedőkből
álló igazgatóság látja el, akik közül mindig ketten írnak
alá és csak pesti lakosok lehetnek.⁵⁰ Az alapszabály elő-
írta, hogy az első három évben Szabó Pál legyen az
egyik igazgató.

Az igazgatótanács mellett, hét tagú választmány állt,
amelynek tagjai szintén csak pesti lakosok lehettek. A
választmány feladata, hogy felügyeljen az ügyvitelre.
Amenynyiben az igazgatóság véleménye a választmá-
nyéval ellenkező, akkor az a közgyűlés elé terjesztheti
az álláspontját. Az elnökgazgató (vagyis Szabó Pál) évi
300 forint fizetést és a nyereségből 6%-ot kap, míg a
másik két igazgató 4–4%-ot. A tisztviselőket az igazga-
tóság nevezte ki. A többi tisztségek betöltőinek, titká-
roknak, stb. legalább 6 részvénnel kell rendelkezniük.
A nyereségből legalább 10%-ot alaptőke felemelésre
kell fordítani, majd a három igazgató jutalékának levo-
nása után fizetik ki a részvényeseknek az osztalékot.
Különös szabály, hogy a tartaléktőke az alaptőke egy-
ötödét nem haladhatja meg.

Három ívet bocsátottak ki részvényjegyzés céljából,
de ezeken az alakuló közgyűlésig mindössze 138.000
forintot írtak alá. A legtöbb részvényt Szabó Pál jegye-
zte, 60.000 forintért, azután gróf Batthyányi Lajos követ-
kezett 20.000 forinttal, Vay Ábrahám és Ullmann Mó-
ric tíz-tízezerrel.

Az ideiglenes választmány elnökének Pulszky Feren-
cet választották meg. Tagok: Kossuth Lajos, Szentkirá-
lyi Móric, Liedemann Frigyes, Robitsek József, Valero
Antal.⁵¹

A közgyűlés elnöke Vay Ábrahám július 20-án kérte
a kancelláriától a részvénytársaság elismerését.⁵² Az
engedély kiadását azonban a hatóságok húzták, halasz-
tották. A pesti váltótörvényszék azonban az 1840. évi
18. tc.-nek megfelelően minden előzetes vizsgálat nél-
kül, – hiszen az a formai feltételeknek megfelelt, – be-
jegyezte a társaságot.

Kossuth Lajos ezután újabb vezércikkekben szólítot-
ta fel a nagyközönséget a részvények jegyzésére. Ennek
ellenére mindössze 443.000 forintot írtak alá. Mégis, a
társaság megkezdte működését. Az alakuló közgyűlést
1844. május 5-én tartották meg. Itt gróf Batthyányi La-
jost a társaság elnökévé, Szabó Pált igazgatóvá, Kos-
suth Lajost, Szentkirályi Móricot, Valero Antalt,
Robitsek Józsefet és Liedemann Frigyeset választmányi
tagokká választották meg.

Az első közgyűlés után Kossuth átdolgozta az alap-
szabályt. Néhány formai változtatáson túl, megerősítet-
te Szabó Pál pozícióját. Az új alapszabály szerint: *„Az
igazgatóság álljon egy igazgatóból, ki mellé a választmá-
ny az igazgató megegyezésével választandó két he-
lyettes cégvezetőt szereznek.”* A választmány jogköre
alig haladta meg az 1875.-évi 37. tc.-el Magyarorszá-
gon is meghonosított felügyelőbizottság hatáskörét. A
választmányi tagok azonban ezért a tevékenységükért
nem kaptak fizetést, csak annyiban voltak érdekelve,
mint a többi részvényesek.

A társaság első évében sikeresen lebonyolított né-
hány üzletet, de nagyon sok nehézséggel kellett volna

megbirkóznia: Szállítási problémák, jogszabályok el-
lentmondásai stb. Ennek ellenére a választmány a köz-
gyűlés elé egy rendkívül optimista jelentést terjesztett
elő, amelyben Szabó Pált felmagasztalták és 7,45% osz-
talékot fizettek.⁵³

A nem várt összegű osztalék, kedvező benyomást
keltett a közvéleményben. A közgyűlés változtatott a
választmány személyi összetételén, Kossuth és Szentki-
rályi mellé új tagokat választottak: Burgmann Károlyt,
Ilkey Sándort, Kunewalder Fülöpöt és Nádasy István
nagykereskedőket.

Módosították az alapszabályt is. Eszerint a választ-
mány csak utólag gyakorolhat befolyást a vezetésre:
„Az igazgatóság ment a *collegalitas nyűgeitől szabad*
és önálló intézkedési képességgel van ellátva.”⁵⁴ A köz-
gyűlés után körlevélben közölték, hogy ezután csak
Szabó Pálnak van a társaság nevében aláírási joga.

A kedvező mérleg okozta jó benyomás hamar szerte-
foszlott. A jólétesültek már tisztában voltak a társaság
hanyag és felelőtlen üzleti politikájával. A társaságnak
túl kicsi volt az alaptőkéje és nem voltak szakképzett al-
kalmazottjai. Széchenyi már 1845. október 19-én felje-
gyezte naplójába, hogy a választmányból kilépett
Ullmann Móric azt mondta neki: „*a vállalkozás meg fog*
bukni.”⁵⁵ A közgyűlés a rossz hírek hatására egy bizott-
ságot bízott meg a társaság üzletvitelének a megvizsgálá-
sára. Az üzleti könyvek és számadások áttanulmányo-
zását Szabó Pál minden áron meg akarta akadályozni,
ezért ki kellett zárni az eljárásból. A vizsgálat során ki-
derült, hogy a veszteség nagyobb a bevallotnál, a köve-
telések bizonytalanok. A mérleg mintegy 35.000 forint-
ig hamisított. Az ügyvitel pedig „*tudatlan, gyakorla-
tlatlan, könnyelmű és irreális.*”⁵⁶

Szabó Pál nem várta meg a vizsgálat végét, hanem
hamis útlevéllel külföldre szökött. A társaság ezután né-
hány évig még vegetált, majd végleg megszűnt.⁵⁷

A VÉDEGYLET

Kossuth meghatározó szerepet töltött be a Védegylet
1844. október 6-i megalapításával kapcsolatban is. A
Védegyletet azzal a céllal hozták létre, hogy bojkottál-
hassák az örökös tartományokból származó árukat,
megtorlasként a diszkriminatív vámrendszerért és a ha-
zai ipar támogatása érdekében. A tagok becsülettel fog-
adták, hogy hat évig (1850 októberéig) csak hazai
mesteremberekkel dolgoztatnak, a tudományos és mű-
vészeti termékeken, a mezőgazdasági és ipari termelő-
eszközökön, a termeléshez szükséges nyersanyagokon
túl, semmilyen olyan iparcikket nem vesznek külföld-
ön, amit Magyarországon is lehet kapni. Az egylet elnö-
kévé gróf Batthyányi Kázmért, alelnökévé gróf Teleki
Lászlót és igazgatójává Kossuth Lajost választották.

A Védegylet az első évben gyorsan fejlődött. 138 fi-
ókot szerveztek, de a második évben már csak 8-at. Ki-
derült, hogy pusztán lelkesedéssel nem lehet ipart te-
remteni. A bojkottálandó áruknak, túl széles körét von-
ták meg. (Deák Ferenc mondta is, hogy a sokkal kedve-
zőbb helyzetben lévő amerikaiak annak idején, végül

csak a teára mondták ki a tilalmat.) A hazai ipar akkori-
ban képtelen volt mindent előállítani. Sokan kényszer-
rültek a tilalom megszegésére, ami demoralizálta a tár-
saságot. A vállalkozók látták a Védegylet gyengéit,
ezért vonakodtak csak erre építeni üzleti vállalkozásu-
kat. A kereskedők jelentős részének fő jövedelme
egyébként a külkereskedelemből származott.

Széchenyi hamar felismerte a Védegylet legnagyobb
ellentmondását: ha túl gyengének bizonyul, nevetséges-
sé válik, ha túl erősnek, akkor túlságosan is nagy érde-
keket fordít szembe a magyar gazdasággal. Egyébként
is nem lehet egyszerre Védegyletet és Kereskedelmi
Társaságot szervezni.

A Védegylet mindezek miatt, 1846-ban már csak
névleg működött, és 1848 elejére gyakorlatilag
megszűnt.⁵⁸

A GYÁRALAPÍTÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Kossuth Lajos azoknak, akik a Védegyleten kívül
maradtak, a „konzervatív haladóknak”, néhány gazda-
sági szakembernek, illetve azoknak, akik az iparfejlő-
dést féltették a közjogi harcoktól, akik a pozitív iparpár-
tolást bírálták, szervezte meg a Gyáralapító Részvény-
társaságot.

A Gyáralapító Részvénytársaságot 1844. december
18-án, százezer forint alaptőkével hozták létre. Az elnök
gróf Keglevich Gábor, az alelnöki tisztséget gróf Bat-
thyányi Lajos felkérésére Széchenyi István vállalta el.

Az alakuló közgyűlést, 1845. április 13-án tartották
meg Pest megye dísztermében, amely erre az alkalomra
zsúfolásig megtelt. A kor legnevesebb politikusai, köz-
életi személyiségei gyűltek össze. A megnyitó beszédet
Deák Ferenc tartotta, majd Kossuth Lajos szónokolt.

A Gyáralapító Részvénytársaság alapszabályai sze-
rint, a társaság célja, gyárak és iparvállalatok létesítése
volt (1.§.). Ezért a társaság, mint részvényes vállalko-
zott volna az országban a gyárakat és iparvállalatokat
alapítókhoz, vagy a meglévő gyárakat továbbfejleszteni
szándékozó vállalkozókhoz. Ezen kívül, ezeknek a vál-
lalkozásoknak kölcsönt is adnak és maga a társaság is
alapíthat gyárakat (3.§.).

A Gyáralapító Részvénytársaság alaptőkéjét 1.000 da-
rab részvény kibocsátásával 100.000 forintban határozták
meg (7.§.). A részvényeket nyilvános jegyzésre bo-
csátották (9.§.). A társaság 25 évre alakult (16.§.). A ren-
des közgyűlést, minden évben márciusban kellett meg-
tartani. Rendkívüli közgyűlést hívhatott össze az elnök
saját jogánál fogva akár az igazgató kívánságára, akár a
választmány tagjai egyharmadának kérésére, vagy 500
részvényt bíró 50 részvényes felszólítására (18.§.).

A közgyűlés hatásköre: A közgyűlés választotta meg az
elnököt, a másodalelnököt és a választmányi tagokat. Ha-
tározott az igazgatóság és a választmány által készített el-
számolásokról; az évi osztalékról; az alapszabály módosítá-
sáról; az igazgató visszahívásáról, ha visszaélést köve-
tett el. A választmány és az igazgató tevékenységéről je-
lentést kért (25.§.).

Az elnök: A közgyűlés által három évre, a legalább

tíz részvényvel rendelkezők közül választották ki. Többször volt újraválasztható. Magyarországon kellett laknia. Az elnök hirdethetett közgyűlést, elnökölt a közgyűléseken és a választmányi üléseken. A választmányt is bármikor összehívhatta. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött. Az elnöknek volt joga a közgyűlés vagy a választmány felhatalmazása alapján pénzt utalványozni. Joga volt ezenkívül, az igazgatóság könyveit és a pénztárt megvizsgálni (27.§.).

A másodelnök: Az elnök távollétében az elnöki jogok illeték meg (28.§.).

A kormányzó választmány: Az elnökön kívül, 9 tagból állt. A közgyűlés választotta őket a legalább 10 részvényvel rendelkező részvényesek közül. A tagok között, évente egyharmadra terjedt ki a rotáció. Minden hónapban tartottak választmányi ülést, amelyen a határozatképességhez legalább 5 tagnak a jelenléte volt szükséges. A választmány választotta meg titkos szavazással, egyszerű többséggel az igazgatót, a választmányi jegyzőt és az ügyvédet.

A választmány kötelezettségei: Az alapszabályokat és a közgyűlési határozatokat végre kellett hajtaniuk, és a végrehajtást ellenőrizniük kellett; ellenőrizték az igazgatót; határozniuk kellett a támogatásokról és kölcsönökről; a megvizsgált számadatokat be kellett mutatniuk a közgyűlésnek (29.§.).

Az igazgató: A társaságnak felelős, a végrehajtások

Jegyzetek

* Készült a T043731 sz. OTKA kutatás keretében.

¹ Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relata ad Commercium... (Pozsony, 1802). Projectum legum motivatum in objecto oeconomiae publicae et commercii perferendum... (Pozsony, 1821). SKERLETZ Miklós báró művei. Kiadta Berényi Pál. (Bp., 1914). MÁTYÁS A: Egy magyar közgazdász a XVIII. századból. (Közgazdasági Szemle, 1955. 162–173. pp.)

² A javaslat Codex Cambio-Merkantilis pro Regno Hungariae Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Artikulo 67. 1791. ordinatum elaboratus cím alatt jelent meg először a Repraesentatio regnicolaris juridicae deputationis per arto 67:1791. ordinatae elaborata Pestini, anno 1795. (Pozsony, 1802.) című műben egyes munkálatokkal együtt. KOSÁRY Domokos: Pest-Buda és a kereskedelmi bizottság. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XI. k. (Bp., 1956).

³ Opinio excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta pro pertractandis in consequentiam art. 67. 1790/91. elaboratis Systematicis Operatis Art. 8. 1827. exmissae circa objecta ad Deputationem juridicam relata. (Pozsony, Buda, 1833).

⁴ Az egyes megyék és városi kereskedőtestületek által a regnikoláris bizottságok munkálataira közzétett észrevételek anyagának névjegyzéke: Az 1790/91: 67.tc. és az 1825/27:8. 9. és 15.tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája. Összeállította: BIBÓ István és PAJKOSSY Gábor. Kézirat. (Országgyűlési Könyvtár, 1977. 77–90. pp.) BARTA I: A fiatal Kossuth és kora. (Bp., 1964. MTA Kéziratára); HORVÁTH M: Huszonöt év Magyarország történetéből. (Pest, 1868. I. k. 197–198., 271. pp.)

⁵ SZÉCHENYI I: Hitel. (Pest, 1830. 253. p.) [Továbbiakban: Hitel]

⁶ SZÉCHENYI I: Stádium. (Lipscse, 1833. 21. p.) [Továbbiakban: Stádium]

⁷ Gróf Széchenyi István munkái. Levellek Szerk.: MAJLÁTH Béla (Bp., 1891. II. k. 650. p.)

felelős vezetője volt. A választmány választotta és állapította meg a fizetését.⁵⁹

A Gyáralapító Részvénytársaság nem volt hosszú életű. Kossuth és társai a Védegyelet támogatására akarták felhasználni. Széchenyi is tisztában volt mindezzel, de nem akarta elmulasztani azt a meglévő valószínűséget, hogy a társaság révén az iparosodást tudja támogatni.

Ezzel szemben mindjárt a társaság alapításánál Kossuth és Széchenyi éles ellentétbe került. Kossuth kibukatta a választmány tagjai közé jelölt, Széchenyi által pártfogolt Clark Ádámot. Amikor viszont Kossuth hívei a társaság igazgatójának Kossuthot akarták megválasztani, azt viszont Széchenyi hiúsította meg néhány támogatójának a szavazatával. Kossuth erre sértett önértékében lemondott, mire bosszúból párthívei elgáncsolták Széchenyinek azt a javaslatát, amely szerint a társaság támogatni fogja a Pesti Hengermalom mellett működő vasöntő gyárat. Széchenyi mindezt látva leköszönt, lemondott tisztségéről.⁶⁰

A Gyáralapító társaság jövőjére nézve ezután már Kossuth sem fűzött túlzott reményeket. Mégis hatalmas lelkesedéssel kezdték meg működésüket.

A társaság végül is nem tudott megfelelni az eredeti célkitűzéseknek. Az 1847. évi közgyűlés már csak egy gyapjúfonógyár közeli alapítását tudta eredményként felmutatni. A következő évben meg is szűnt a társaság.⁶¹

⁸ Hitel. 131. p.

⁹ Széchenyi a Stádium című művét 1831. szeptember elejétől 1832. április 24-ig írta. de a cenzúra miatt csak 1833. novemberében, Lipscében jelent meg.

¹⁰ WENZEL G: Az 1848. előtti magyar magánjog. (Bp., 1885. 5. p.)

¹¹ MOL. I. 58. 13. sz., Tolna Megyei Levéltár: Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1840. szeptember 3. DEGRÉ A: Zala megye 1839. évi követutasítása. In: Zalai Gyűjtemény. (Zalaegerszeg, 1976. 5. k. 230–231. p.); CSAPÓ M: Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben. (Bp., 1989. 116. p.)

¹² Emlékkönyv Bezerédi István születésének 200. évfordulóján. (Sopron, 1991. 10. p.); BODNÁR I-GÁRDONYI A: Bezerédi István. (Bp., 1918–1920. I–II. k.); LEOPOLD S.: Bezerédi István (Budapesti Szemle, 1937). LEOPOLD S.: Bezerédi István, az örök igazság. (Bp., 1937.); BARTA I: Bezerédi István (Élet és Tudomány, 1957), KURUCZ R: Bezerédi István [1796–1856] (Bp., 1996).

¹³ Fő műve: Disertatio inaug. juridico politica de principio scientiarum politico-cameralum... (Pest, 1830).

¹⁴ Jelentés Pest, Pilis Solt T. E. megyének az 1839–1840. évi országgyűlésről. (Pest, 1840).

¹⁵ Az 1839–40. esztendei országgyűlés bevégeztével tek. Somogy vármegyének karai és rendjei elejbe terjesztett jelentése... (H.n. 1840).

¹⁶ KLESZTINSZKY L: Zsedényi Ede. (Kassa, 1880).

¹⁷ PULSZKY F: Életem és korom. (Bp., 1880. I. k. 176. p.); PULSZKY F: Deák Ferenc jellemrajza. (Bp., 1902. 14. p.); FERENCZY J: Pulszky Ferenc életrajza. (Bp.–Pozsony 1889); CONCHA Győző: Pulszky Ferenc. (Bp., 1910); LUKÁCSY Sándor: Két emlékiró: Pulszky Ferenc és Teleki Sándor. (Irodalomtörténeti Közlemények 1962)

¹⁸ REISINGER F: Ungarns politische Charaktere. (Mainz, 1851); Országgyűlési almanach. Kiadja és szerkeszti VACHOT Imre (Pest, 1843. I. k. 23. p.)

¹⁹ VÁGHY F: Magyar váltójogi kérdések. (Pest, 1841. MTA Almanach, 1863).

- ²⁰ BÁCSKAI V: A vállalkozók előfutárai. (Bp., 1989. 73–74. pp. Pester Loyd 1866. március 20.)
- ²¹ BÁCSKAI im. (1989. 60–61. p. Pester Loyd 1855. február 21.); KAPELL F: Észrevételek a pesti vásárokról és azok szabályozásáról (Gazdasági Tudósítások 1837)
- ²² WILDNER, I: Theoretisch-praktischer Commentar der auf dem letzten ungarischen Reichstage zu Stande gekommen Credits-Gesetze, nämlich der Wechsel-, Handels-, Fabrik-, Gesellschafts-, Fracht-, Intabulations- und Credit-Gesetzes. (Wien, 1841 I-II. k. 1–6 §.) [Jászay Pál fordításában 1841-ben magyarul is megjelent Pesten.]
- ²³ FÉNYES Elek: Magyarország hátramaradása ügyében. Felelet Wildner Ignácnak. (Lipscse, 1844. VI. p.) EWANS, Robert J. W.: Magyarország a Habsburg monarchiában 1840 és 1867 között. (AETAS 1995., 5. és 19. pp.)
- ²⁴ BARTFAI SZABÓ László: Széchenyi ismeretlen első szatírja. (Magyar Bibliofil Szemle 1924., 182. p.)
- ²⁵ BODNÁR István-GÁRDONYI Albert: Bezerédi István. (Pest, 1918–1920. I. k. 80. p.)
- ²⁶ PULSZKY Ferenc: Deák Ferenc jellemrajza. (Bp., 1902. 14. p.)
- ²⁷ A kereskedelmi törvényekről báró Pilgram János osztrák államtanácsos, korának egyik legkiválóbb jogásza is úgy nyilatkozott, hogy azok az Ausztriában lévő törvényeket is felülbírálják. Lásd: BALLAGI Géza: A nemzeti államalkotás kora. [1815–1847] (Bp., 1897. 506. p.)
- ²⁸ Az 1839–40. évi országgyűlési tárgyalásról: Az 1839. esztendei Magyarország közgyűléseinek írásai. (Pozsony, 1840.); Az 1839/1840-dik országgyűlési beszédek Stiller Ferenc és Bachor Ádám után csiszolta Mészöly András. (MTA Kézirattár, Jogtan, Országgyűlés, 4 rétt 21/a.b.c.); Felsőcséregy Első Ferdinánd Ausztria Császára, Magyar- és Csehországának e néven ötödik Apostoli Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik esztendei Szent-István havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének jegyzőkönyve. (Pozsony, 1839–40. I–III. k.); Felsőcséregy Első Ferdinánd Ausztria Császára, Magyar- és Csehországának e néven ötödik Apostoli Királyától szabad királyi Pozsony városában 1839-dik esztendei Szent-István havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai. (Pozsony, 1839–40. I–IV. kötet) [A részvénytársaságról csak a III. k. 194–195. pp!]; KONKOLY-THEGE Pál: 1840-ik országgyűlés. (Pest, 1840. I–II. k.); SZERENCÉS Sándor: Az 1839-ik évi országgyűlési jegyzetek. (Bp., 1877–1878. I–II. k. [OSZK.]) SÁRVÁRY Ferenc-SÁRVÁRY Antal: Az 1839-iki országgyűlés kritikája. I–15 füzet. (MTA kéziratár. JOGTAN, Országgyűlés 4 rétt 9.); Országgyűlési Tudósítások. Szerk.: STELLER Ferenc (Pozsony, 1860); Országgyűlési Tudósítások. 1839–1840 Szerk.: STELLER Ferenc. I–II. k. Magyar Országos Levéltár. DIAETA ANNI 1839/40. /N67/ ELENCHUS AD LAD. XX¹. 19.
- ²⁹ Az 1839/40. esztendő országgyűlés bevégeztével Somogy vármegyének Karai és rendjei elejébe terjesztett jelentése. ... (H.n., 1840); Borsod vármegye képvisellete a reformországgyűléseken: követtudósítások és követi jelentések. Összeállította: SERESNÉ SZEGŐFI Anna. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári füzetek. 21. (Miskolc, 1987); Deák Ferenc és Hertelendy két követjelentése az 1832–1836 és 1839–1840 országgyűlésről. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. FERENCZY Zoltán. (Bp., 1904); Bezerédi István és Bruel Mór követjelentése. Tolna Megyei Levéltár, Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1840. szeptember 3.; DUBRAVICZKY Simon-SZENTKIRÁLYI Mór: Jelentése Pest-, Pilis- és Solt t. e. megyék 1839–40. évi országgyűlési követjeinek. (Pest, 1840); SOMMSSICH Miklós-SZEREDY Sándor: 1839/40-dik esztendei országgyűlés bevégeztével tekintetes nemes Somogy vármegyének Karai és Rendei elejébe terjesztett jelentése. (Kaposvár, 1840).
- ³⁰ SZÉCHENYI István: Naplói. Szerk.: VISZOTA Gyula (Bp. 1907); 1840. február 15. Széchenyi tárgyalásai Wildnerrel: 1839. november 8 és december 5.
- ³¹ STIPTA István: A magyar bírósági rendszer története. (Debrecen. 1997. 103–104. pp.); BÓNIS György-DEGRÉ Alajos-VARGA Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Második bővített kiadás. A kiegészítő jegyzeteket írta BÉLI Gábor. (Zalaegerszeg. 1996).
- ³² Idézi: GYÖMREI Sándor: A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XII. k. (Bp., 1917. 260. p.)
- ³³ FOGARASI János: Magyar váltó- és kereskedelmi jogtan. (Pest, 1846. 252–253. pp.)
- ³⁴ Bírósági levéltárak. Készítették: VARGA Endre, PÁRDÁNYI Miklós. (Bp., 1952. 268. p.-tól).
- ³⁵ SZTUDINKA Ferenc: A gácsi posztógyár története. (Losonc, 1906. 26. p.)
- ³⁶ KOVÁCS Éva: A gyáriparosok sajtója, melynek olvasó közönsége a magyar közgazdasági élet elítje [1900–1944] (Társadalomkutatás 1989. 117. p.)
- ³⁷ Pesti Hírlap 1842./150. szám.
- ³⁸ Hetilap 1845./2. szám.
- ³⁹ Magyar szótatok. Szerk.: GYURMÁK Adolf (Hamburg, 1847. 137. p.)
- ⁴⁰ Pesti Hírlap 1845. 511. p.
- ⁴¹ Pesti Hírlap 1842. január 30. 1843. január 22.
- ⁴² A megfigyelés Joseph Andrew Blackwell (1798–1880) angol diplomatától származott, aki 1843. és 1849. között az angol kormány megbízásából többször is megfordult Magyarországon. Lásd: PÉTERFI János: Egy angol Magyarországról. (Budapesti Szemle 1895 209–211. pp.); HORVÁTH Jenő: Blackwell András József angol ügynök magyarországi küldetése. [1843–1848] (Budapesti Szemle, 1929. 404. p.-tól.)
- ⁴³ HORVÁTH Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből. [1823–1848] (Bp., 1886. II. k. 359. p.)
- ⁴⁴ Pesti Napló 1885. április 7–11.
- ⁴⁵ KENÉZ Béla: Nagy elődök nyomában. (Bp., 1942. 8. p.)
- ⁴⁶ GELLÉRI Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből. [1842–1892] (Bp., 1892. 28–98. 251–293. pp.)
- ⁴⁷ Pesti Hírlap 1843. 282–284. pp.: Szabó Pálról Pulszky az alábbiakat írta: „Szabó Pál csinos, intelligens kinézetű, rendkívül magas termetű ember, aki szép szavaival és ügyes előadásával nyerte meg Kossuthot.” Lásd: PULSZKY Ferenc: Életem és korom. (Bp., 1880. 239. p.)
- ⁴⁸ A társaság programja: Magyar Országos Levéltár. Htt. Dep. Com. 1843–63-1.
- ⁴⁹ PÉTERFI János: Egy angol Magyarországról. (Budapesti Szemle 1895. 209–211. pp.) HORVÁTH Jenő: Blackwell András József angol ügynök magyarországi küldetése. [1843–1848] (Budapesti Szemle 1929. 404. p.-tól).
- ⁵⁰ MOL. Canc. Acta Genev. 11567/1840.
- ⁵¹ GYÖMREI Sándor: Az első pesti kereskedelmi részvénytársaság története. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XI. kötet, (Bp., 1956. 212–225. p.)
- ⁵² MOL. Htt. Dep. Com. 1843–63-1.
- ⁵³ Hetilap 1845. október 28.
- ⁵⁴ Hetilap 1845. október 28.
- ⁵⁵ SZÉCHENYI István: Naplói, (Bp., 1937. 223. p.)
- ⁵⁶ Pesti Hírlap 1846. szeptember 25.
- ⁵⁷ Magyar Hírlap 1852. március 17.
- ⁵⁸ KOSÁRY Domokos: Kossuth és a Védegyelet. In: Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi évkönyve, (Bp., 1942.) HORVÁTH Elza: A Védegyelet története. (Bp., 1912.)
- ⁵⁹ GELLÉRI Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből. [1842–1892] (Bp., 1892. 185–193. pp.)
- ⁶⁰ VISZOTA Gyula: Széchenyi, Kossuth és a Gyáralapító Társaság (Budapesti Szemle 1909); Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerk.: Viszota Gyula. (Bp., 1930. II. k. CXX–CXXV. pp.)
- ⁶¹ MTA Kézirattár 190/8–21. ktg. 32.

